

*geest van Multatuli*. Hierin is een tiental bijdragen opgenomen van hoofdzakelijk letterkundigen, aangevuld door een enkele historicus, over de plaats en de betekenis van de Max Havelaar. In welke mate Douwes Dekker in een meer algemeen patroon past van critici van de gangbare koloniale opvattingen en in hoeverre zijn proteststem elders navolging heeft gevonden, vormen de twee centrale thema's van de bundel. In een drietal artikelen wordt geprobeerd aan te tonen dat er vanaf het einde van de achttiende eeuw al eenlingen waren die zich keerden tegen de toen gangbare koloniale praktijken en dat Multatuli dus geen geval op zichzelf was. Op zich is dit juist en er valt ook wel wat te zeggen voor hun opvatting, maar toch weten Peter van Zonneveld over Jacob Haafner en Bert Paasman over Dirk van Hoogendorp niet echt te overtuigen dat beiden voorlopers waren van Douwes Dekker. Zoals wel vaker met artikelen rondom een thema het geval is, kan ik me ook dit keer niet aan de indruk onttrekken dat wat al te sterk naar het eigenlijke onderwerp en de wenselijke slotsom is toegeschreven. Zeker, Haafner en Van Hoogendorp hebben onmiskenbaar kritiek geuit op het koloniaal bestel, maar de vraag is of hun intenties wel zo nobel waren als door de auteurs wordt voorgesteld. Veel meer lijken pragmatische overwegingen en rancune hun kritiek op het koloniaal bestel te hebben gevoed dan idealistische motieven. Pas nadat zij uitgerangeerd waren, gaven zij blijk van hun afwijkende opvattingen. Er kunnen dan ook vraagtekens geplaatst worden bij de kwalificatie van Haafners levenshouding als 'antikoloniaal' en Van Hoogendorp als een 'koloniaal hervormer'. Daarentegen is het betoog van Paul van der Velde over P. J. Veth en W. R. baron van Hoëvell als lieden die oprecht begaan waren met het lot van de Indonesische bevolking en uit puur ethische motieven een meer humaan koloniaal systeem wensten, meer overtuigend. Ditzelfde geldt ook voor de bijdrage van Gerard Termorshuizen over Henri Lion, redacteur van het *Bataviaasch Handelsblad*.

De bijdragen over de vraag in hoeverre de proteststem van Douwes Dekker elders navolging heeft gevonden, wekken speciale interesse. In hoeverre was Multatuli uniek? Opvallend is dat noch in Suriname noch in de Nederlandse Antillen de stem van Douwes Dekker ooit is doorgedrongen. In beide gebieden valt er niemand te noemen die ook maar enige kritiek van betekenis op het Nederlandse kolonialisme heeft uitgedragen. Waarom dit niet het geval is geweest, daar wordt jammer genoeg geen echte verklaring voor gegeven. Daarentegen wordt wel veel aandacht gegeven aan tal van letterkundige aspecten waaruit een anti-koloniale stemming zou moeten blijken. Uit het verrassende artikel van Luc Renders over Belgisch Congo blijkt dat er ook in België enkele proteststemmen te horen zijn geweest tegen het optreden van landgenoten in de kolonie, maar dat zij bij lange na niet de uitwerking van de Max Havelaar hebben gehad. Ook in Brits-Indië is geen proteststem te horen geweest met de uitwerking van de Max Havelaar. Een heldere verklaring daarvoor blijft eveneens achterwege. Resumerend vormt de bundel een merkwaardige mengeling van hele aardige artikelen afgewisseld met weinig nieuwe inzichten opleverende bijdragen. Het zou de redacteurs gesierd hebben indien zij wat kritischer waren geweest en de moed hadden opgebracht om niet per definitie elke symposiumbijdrage in de bundel op te nemen. Niet elk wetenschappelijke exposé is immers altijd de moeite van het publiceren waard.

Hans Meijer

L. H. Maas, *Propatria. Werken, leven en streven van de literatuurhistoricus Gerrit Kalff (1856-1923)* (Dissertatie Rotterdam 1998, Publicaties van de faculteit der historische en kunstwetenschappen XXVIII; Hilversum: Verloren, 1998, 317 blz., f59,-, ISBN 90 6550 430 3).

Terwijl de geschiedenis van de historiografie zich in Nederland mag verheugen in een niet

aflatende belangstelling, heeft de literatuurgeschiedschrijving tot dusver nauwelijks enige aandacht gekregen van historici. Een verklaring voor deze 'nalatigheid' zoekt de historicus L. H. Maas in het odium van middelmatigheid waarmee de literatuurgeschiedschrijving vanaf de jaren twintig beladen was. Misschien moet de oorzaak op een nog fundamenteler niveau worden gesitueerd, namelijk in het feit dat de literatuurhistoricus bijna per definitie wordt overschaduwd door zijn eigen onderzoeksobject. De literator en de dichter verslaan doorgaans moeiteloos de literatuurhistoricus op eigen terrein — dat van het schrijven —, en houden er bovendien meestal een meer flamboyante levensstijl op na. Ook zonder de literatuurhistoricus zouden de (goede) schrijvers in hun werken voortleven. De (goede) historicus daarentegen heeft het voordeel dat hij levenloze materie 'tot leven kan wekken' en daardoor zelf gemakkelijker boven zijn stof kan uitstijgen.

Gerrit Kalff, de literatuurhistoricus die door Maas een Rotterdams proefschrift waardig werd geacht, was erop het eerste gezicht de man niet naar dit beeld van de literatuurgeschiedschrijving als oord van mediocriteit grondig te wijzigen. 'Ruiten was hij niet van plan te breken, lansen wel, maar met mate en altijd in alle redelijkheid' (93) — het is maar één van de vele aardige boutades waarmee Maas de Zwolse middenstanderszoon typeert die in 1896 in Utrecht en vijf jaar later in Leiden tot hoogleraar werd benoemd. Kalff verschijnt in deze breed cultuurhistorisch opgevatte biografie inderdaad als de man die steeds het midden hield tussen uitersten, maar daardoor niet werd belemmerd met een zekere hartstocht zijn gematigd ideaal te belijden. Wetenschappelijk betekende dit dat hij de literatuurgeschiedschrijving een koers aanwees tussen intuïtieve artistieke appreciatie en strikt-wetenschappelijke, 'positivistische' verklaring. Die evenwichtsoefening resulteerde volgens Maas in doorvoeld geschreven, historisch ingebedde syntheseswerken over de geschiedenis van de Nederlandse en van de West-Europese literatuur. Op maatschappelijk vlak zorgde Kalff's vurig beleden gematigdheid ervoor dat zijn fel nationalisme nooit fanatiek werd en vooral na de Eerste Wereldoorlog met een belangrijke internationalistische component werd aangevuld. In zijn artistieke opvattingen impliceerde Kalff's consensusmodel een hoe langer hoe minder tot enthousiasme uitgroeïende openheid ten opzichte van vernieuwingsbewegingen als die van tachtig.

Ondanks de conciliante basishouding van de hoofdfiguur zorgt Maas ervoor dat zijn studie nergens saai wordt. Integendeel zelfs, op overtuigende wijze toont hij aan dat de geschiedenis van de gematigdheid zich bijzonder goed laat schilderen met een rijk gevarieerd palet. Omdat hij de laat-negentiende eeuwse werkelijkheid door de ogen van de 'verzoener' Kalff bekijkt, is hij gevoelig voor de complexe, vaak schijnbaar contradictoire verhoudingen tussen literaire traditie en vernieuwing. In een scherpe, maar overtuigende klacht tegen Ton Anbeek verwijt hij deze toonaangevende literatuurhistoricus het zwart-wit-denken van de door hem bestudeerde en geliefde Tachtigers te hebben overgenomen. Door dergelijke 'polarisatie-historiografie', die zich fixeert op 'de eenvoudige historische hulpvorm 'conflict tussen jong en oud' (112), zijn volgens Maas de aanhangers van de gematigde vernieuwingsbeweging 'Jong Holland' (waartoe Kalff behoorde) tussen de plooiën van Nederlands collectief geheugen gevallen. Nochtans hebben precies die intermediaire figuren tijdens de laatste twee decennia van de negentiende eeuw het meest geprofiteerd van de snelle culturele en maatschappelijke veranderingen. Zo verleenden de leden van het oudere culturele *establishment* Kalff 'ruim baan' omdat zij beseften dat zijzelf 'de tijd niet meer verstonden', maar tegelijk bevreesd waren om de nieuwlichters van Tachtig tot de hoogste posten toe te laten (120).

Ook voor de studie van het nationalisme blijkt de aandacht voor gematigdheid vruchtbaar. Kalff's vurige, maar nooit fanatieke nationalisme vormde de ultieme verklaringsgrond voor zijn literair-historisch oeuvre. Maar eerder dan zijn wetenschappelijke arbeid diepgaand te hypothekeren, droeg precies deze nationaal-bewuste uitgangspositie bij tot de verwetenschap-

pelijking van Kalffs literatuurhistorische bedrijvigheid. In het verzuilde tijds klimaat betekende zijn nationalisme — gebaseerd als het was op de premisse 'dat de natie slechts gebaat was bij een realistisch zelfbeeld' — zoveel als onpartijdigheid, terwijl het hem tegelijk doordrong van het bewustzijn dat wetenschap steeds een beklijvend verhaal moest bieden (147). Vreemd genoeg vertoont Kalff dus juist door zijn nationalisme relatief veel overeenkomsten met de postmoderne, narrativistische geschiedschrijvers.

Dit alles wordt door Maas met warme empathie beschreven, in een aangename, mild-ironische en soms wat archaïserende stijl die verrassend goed past bij zijn onderwerp. Dankzij deze empathie weet de auteur schijnbaar moeiteloos het in biografieën zo precaire evenwicht tussen het privé- en het publieke leven van de beschreven persoon te bewaren. Maar meteen is ook de beperking van deze biografie aangegeven. Kalffs burgerlijk-liberale gematigdheidsideaal beheerst Maas' werkstuk in die mate dat het hem soms moeite kost de nodige kritische distantie aan te houden. De mildheid die Maas tegenover Kalff steeds bewaart — terwijl diens 'gematigdheid' soms nochtans even goed als 'gebrek aan ruggengraat' had kunnen worden bestempeld —, gaat opmerkelijk verloren bij de behandeling van iedereen die Kalffs gematigdheid niet deelde. De Tachtigers worden bedacht met epitheta als 'onwelvoeglijk' en 'uitzinnig', en het harde oordeel dat Gerrit Kalff jr. over zijn vader velde, wordt wat al te gering-schattend afgedaan als het product van een onevenwichtige geest. Deze pathologische verklaring is des te significanter aangezien Kalff jr. door Maas wordt afgeschilderd als 'het kind van een tijd waarin Kalff zich *met recht* niet meer op zijn plaats voelde' (267, mijn cursivering). Bij het lezen van een dergelijke uitspraak kan men zich alleen maar gelukkig prijzen dat Maas als studie-object een typische laat negentiende-eeuwer heeft gekozen. Bij het behandelen van een twintigste-eeuwse figuur zou zijn nostalgie naar het burgerlijk-liberale paradijs waarschijnlijk alleen maar ergernis hebben gewekt.

M. Beyen

W. J. Pouwelse, *Haar verstand dienstbaar aan het hart. Middelbaar onderwijs voor meisjes. Debatten, acties en beleid, 1860-1917* (Dissertatie Leiden 1993; Leiden, 1993, 374 blz., ISBN 90 90063 65 X). S. Grotenhuis, *Op zoek naar middelbaar onderwijs. HBS, gymnasium, MMS en lyceum in discussie tussen 1900 en 1970* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1997; Amsterdam: Boom, 1998, 328 blz., f49,50, ISBN 90 5352 385 5).

Binnen enkele jaren is de literatuur over de geschiedenis van het voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs (VHMO) in Nederland verrijkt met maar liefst drie proefschriften, stuk voor stuk breed van opzet en het produkt van jarenlange arbeid. Naast het kwantitatieve onderzoek van C. A. Mandemakers naar de deelname aan HBS- en gymasiaal onderwijs sedert 1800, zijn dat twee studies die het algemeen voortgezet onderwijs voor meisjes (mede) in beschouwing nemen. Het proefschrift van Mienke Pouwelse bespreekt de totstandkoming van meisjesscholen (MMS'en) en de ontwikkelingen rondom de toelating van meisjes op jongensscholen gedurende de eerste halve eeuw van het door Thorbecke bij wet (1863) gecreëerde moderne middelbaar onderwijs. Saskia Grotenhuis' dissertatie richt zich op het proces van onderwijskundige vernieuwing van het VHMO vanaf het begin van deze eeuw, met bijzondere aandacht voor de lotgevallen van het meisjessonderwijs.

Pouwelse belicht de zaak van alle kanten: parlementaire en maatschappelijke debatten, particuliere initiatieven en overheidsbeleid, deelname, rendement, sociale herkomst en zelfs de latere beroepsuitoefening van de eerste generaties meisjesleerlingen. Er is een even breed scala